12

M. G. H.

Fortsättning af Undersökningen Om Lagskipningen uti Finland I De äldre tider.

Med *Philosophiska Facultetens* Bifall

Under

Histor. och Philos. Pract. PROFESSORENS,

Herr MAG. JOHAN BILMARKS

Inseende,

Utgifwen och förswarad

Af

ENGELBRECHT RANCKEN,

Tawast-Finne.

År 1772 den 16 December i Acad. Öfre Läro-Sal.

ÅBO

Tryckt hos JOHAN CHRISTOPHER FRENCKELL.

Företal.

Folkens lynne, deras omgånge samt hwarjehanda förekommande behof hafwa gifwit anledning til åtskilliga inrätningar uti samhället, hwilka man sedermera med tjenliga lagar har för deras uytta skull stadsfästadt. Så angelägit som det derföre är, at en rätt tillämpning må skje af Lagarna, på det at största billighet ej må förbytas i uppenbar oförrätt; så nödigt är äfwen at weta, både af hwad ordsak en Lag har blifwit stiftad, såsom ock på hwad sätt den i fordom tima är skipad. Denna underrättelse måste man gemenligen söka uti Historien; hwarföre ingen lärer kunna neka, at man utan denna wetenskap ei kan winna någon grundelig insikt uti Lagfarenheten. Hwarföre som en af mine Landsmän nyligen har utgifwit en undersökning om Lagskipningen uti Finland i de äldre tider, slutande sina anmärkningar wid början af den olyckeliga Calmare Union eller wid slutet af fjortonde Seculo, och detta ämnet förekommit mig både nyttigt och nöjsamt, har jag trodt min kjärlek för Fäderneslandet, och min skyldighet uti det lefnadsstånd jag nu utwalt, fordra at efter min lilla insigt i Historien fortsätta denna afhandling til den tid, då Kongelige Hofrätten här i Stor-Furstendömet blef inrättad. Det tidehwarf, som jag nu täncker genomwandra, är wäl oß närmare, än det som redan blifwit förklaradt, men uptäkterne äro nästan lika sällsynte. Uptag likwäl, Gunstige Läsare, denna kortta afhandling, ehuru hwarken många saker här updagas, eller wäntade prof af anwänd flit och möda wid genom läsandet torde förekomma.

§. 1.

§. 1.

Swerige förlorade uti det ottonde Seculo på et olyckeligit sätt, dock i en lyckelig stund, sina Fylkis Kohungar genom Konung INGIALD ILLRÅDAS list och tiltagsenhet, hwilkas tiltagande magt gjorde hela samhällets swaghet, åfwen som deras swaghet nogsamt rögde deras undersåtares förfallna tilstånd. I deras ställen blefwo sedermera förordnade Jarlar och Hersar, hwilka wäl ägde en ansenlig myndighet i de dem ombetrodde Län, men stodo dock i full undergifwenhet under Uplala Konungen. Deras skyldigheter woro egenteligen, at tilbörligen skipa Lag och rätt i Landsorterna, at wårda hushållningen, at förswara landet wid förefallande fiendteligheter, at indrifwa Konungens inkomster af hwad namn de kunde wara, samt at följa Honom i fält med et wist antal af troppar. Men som Jarlarnas och Hersarnas myndighet under inrikes oroligheterna dageligen tiltog, så at de ofta mera til namnet, än i sielfwa wärcket skiljdes ifrån de forna fylkis Kongarne; ty blefwo Lagmän i landskapen förordnade, at dela, och således minska, de förras anseende. Wårt k. Finland har länge behållit sina egna Regenter, hwilkas namn förswinna utur Historien, då Finland blef inlifwad uti Swea wäldet. Dock hafwa egenteligen inga Jarlar eller Hersar warit förordnade härstädes, åtminstone förekomma ej i wårt Modersmål några namn, som med de upräknade hafwa någon likhet; de Hertigar, som på en kortt tid wistats härstädes, såsom en GUTORM, en BIRGER af Bjälbo, woro Swenske Jarlar, hwilka öfwerförde troppar til wåra Förfäders underkufwande, och efter slutade fältståg wände om til sina Jarlsdömmen. Men så snart Swänska wäldet hade blifwit här i orten mera stabgadt, hafwa ock Lagmän i Österlanden, så kallades då wårt Finland, blifwit tilsatte. Gjöromålen woro i början hwarken många eller wigtiga, hwarföre en Lagman hant at bestrida och afgjöra de här sig yppande twister. Hans myndighet tyckes i början warit

inskränkt inom Fäderneslandet, bestående egenteligen deruti at skipa Lag och rätt emellan innewånarena, men som förtroende plägar följa på redelighet, och et stadgat upsåt at gjöra androm godt, så skjedde, at Lagmännen på wißt sätt fingo taga del uti lagstiftande magten. Ty STURLESON intygar, at det skuile wara Lag, som Lagmannen utsade. Härmed hängde så tilhopa, at när en Lagman uptänkt någon nyttig inrättning eller författning, föredrogs måhlet för menigheten, som då med sit samtycke stadfäste Lagmannens förslag. En Lagman waldes den tiden gemenligen utaf menigheten; til hwilket ämbete den blef utsedd, som tilförene gjort sig kjänd för sin försiktighet, för sin kundskap i landsens seder (*a*), och för sin owäldughet. Det tyckes wäl, at denna syßla har under tiden warit ärftelig; men då barn och barnabarn hafwa efterträdt sina fäder och förfäder i Domare ämbetet, så torde det skjedt, mera i afseende på deras wärkeliga förtjenster, än på de afednas bewista wälgjärningar. Widare anmärke wi, at Lagmannen uti de äldre tider dömde ej allenast i civile, utan ock i alla förekommande bråttmål, samt at man då sällan wädjat ifrån Lagmannens Domstol, ty man antog såsom en grundsats, at dyrt är Drottins ord: och förstods med drott ej allenast Konungen sielf, utan ock hwar och en ämbetsman, som på Konungens wägnar hade något at befalla och gjöra. Edda wisar tydeligen, at Jarlens utslag och dom ansågs för så rättwis och klanderfri, som Konungens egen. Deßutom war folket denna tiden mera enfaldigt, mera syßelsatt med härnader och andra dageliga närings omsorger, än at det skolat wilja eller kunnat förspilla tiden med widlöftiga rättegånger; hwartil också uti et så widsträkt och ymnigt land få anledningar gåfwos. Dock war ej undersåten betagit, at uti swårare mål wända sig til Konungen sielf, och begjära deß rättwisa dom: ty Konungen tilkom wid alla tilfällen den rättighet, at bryta skrock och ossoknar, det är, at rätta felaktiga domar. Ändteligen anmärke wi, at Finska Lagmannens myndighet blef snart ståld i likstälighet

lighet med öfriga Lagmännens i anseende til Riksstyrelsen; ty man finner af PERINGSKJÖLD, at Lagmannen i Finland år 1362 århölt säte och stämma på de allmänna Swänska Riksmöten.

(a) Plägseder och landseder grunda sig dels på et uttryckeligit samtycke, då den församlade menigheten sins emellan kommer öfwerens om någon inrättning, dels ock på gammalt oklandrat bruk och wana. Deße sedwänjor, så länge ingen oseed är med dem förknippad, äga en lika förbindande kraft med allmänna lagar, från hwilka de allenast deruti skiljas, at Lagarne äro offenteligen påbudne; men plägseder äro utan någons motsäjelse antagne, man kan ej just weta när, samt sedermera bibehållne. Bägge syfta på det allmänna bästas wid magt hållande och deß befrämjande.

§. 2.

Ju mera folket uti et land tiltager, desto angelägnare blifwer ock, at goda lagar utgifwas och wärkställas. Detta hafwa Sweriges Konungar i synnerhet låtit sig angelägit wara. Länge ansågos Lagmannens i Upland WIGER SPAS Flockar för den enda och bästa Lag inom Swea gräntsor; men man årfor snart, at deßa i de påföljande tider, då behofwen ökades och lefnads sätten förändrades, woro otilräckelige. Sedan derföre Konung ERIK JEDVARDSON hade kommit hem tilbaka ifrån sit Finska härtog, läser man uti Historien, at han låtit förbättra deße gamle Lagar: utur hwilka han ränsade alla hedniska öfwerlefwor, som han dertil warit nödsakad at bibehålla, men hans strax deruppå timade dödsfall hindrade fullbordan af et så nyttigt företagande. Den redlige Riks-Förståndaren BIRGER JARL företog sig den påbegynta förbättringen, och gjorde i synnerhet några nya författningar uti ärfda balken. Hans Son, Konung MAGNUS LADULÅS, tänkte ock på Lagarnas förbättring, men i synnerhet påtog sig

den redelige och oförtrutne Riks-Föreståndaren TORKEL KNUTSON denna omsorgen under sin Herres, Konung BIRGERS, minderårighet. Han sammankallade en nämd af de försigtigaste och Lagkunnigaste män i landet, dem han upbrog at författa och utgifwa en allmän Lag, hwilken år 1295 af Rikets allmoge blef enhälleligen gillad och antagen. Det är ej eller någon twifwel, at ju Lagmannen i Finland har följt denna Lag, uti förekommande och hit lämpeliga mål, ehuru ingen på Finlands allmoges wägnar synes warit närwarande wid denna Lags öfwerseende och antagande. Widare läser man, at Konung MAGNUS SMEK hade föresatt sig at skaffa Finland sina egna Lagar, som paßade med innewånarnes lefnadssätt; men hans imellankommande död hindrade åter fullbordan af denna föresats. Han har likwäl utgifwit för Finska allmogen några förordningar om fiskeriers idkande, jämwäl några om Präste rättigheternas upbörd, huru de i wißa härader skulle årligen betalas. Deßa författningar woro både kortta til sit innehåll, och få til sit antal, men så tyckes ock Finland ännu under denna Konung ej warit mycket folkrikt, emedan hela den Norra delen af Finland eller Österbotn har, som Häfdatecknare weta at berätta, då bestått allenast af twå Soknar Pedersöre och Mustasari. Härefter tiltogo wåra Förfäder uti talrikhet; hwarföre ock Finland blef fördelt i twänne Lagsagor. Den Norra, hwartil hörde hela den Landsträckan, som ligger längst efter Botniska Wiken, och den södra, som innefattade alla de Landskaper, som gräntsa til Finska Wiken tillika med Tawastland, Sawolax och Carelen.

§. 3.

Såsom de andeliga under warande Påfwe-wälde här i Norden blandade sig nästan uti alla saker, som woro utaf någon wigt, så hafwa de äfwen haft hand öfwer Lagens skipande uti lands orterna. Ty uti medeltidens Historia talas ibland annat om Biskopens Lagsagu, hwilket tyckes gifwa tilkänna,

känna, at Biskoparne, hwilka den tiden woro både andelige och werldslige Förstar, äfwen haft öfwerinseendet, besynnerligen i Konungens frånwaro, öfwer rättwisans bibehållande. At så warit beskaffat i Finland kan nogsamt deraf slutas, at åtskillige af Biskoparne i Åbo hafwa tillika warit Cancellerer hos sina Konungar. Så til exempel war Biskop BERO eller BIRGER GREGERSON (*a*), Konung ERIC LÅSPES Slägtinge och deß Canceller. Hans efterträdare i ämbetet Biskop RAGVALD war så wäl Konung ERIC LÅSPES, som sedermera Riks-Föreståndarens, Hertig BIRGER JARLS Canceller, hwilken wärdighet äfwen tilföll Biskop CATILLUS, som war Kong WALDEMARS Canceller, hwarefter ock Biskop MAGNUS TAVAST under Konung ERIC af Pommern bestridde samma sysla. Och som deße Biskopar ej altid warit hos sina Konungar närwarande, utan haft sit säte uti Åbo eller wid Ståndåmäki, så tyckes omsorgen om Finlands både andeliga och werldsliga wälstånd warit dem anförtrodd, hwilken författning har warit så mycket mera här på orten nödwändig, som sielfwa Konungarne sällan haft tilfälle, at komma öfwer hafwet och in loco underrätta sig om denna sig tilgifna Nations angelägenheter. Biskoparne tilkom i synnerhet, at ransaka och dömma i sådana måhl, som angingo andeliga personer, eller som det i gamla Lagen heter andelikum sakum thet är, ok fore rätter malsägande, tha skal Biskoper thät leta, efte sannaste witnom, thöm han kan få ok efte ty dömma han sannast hittir. Sådane saker hänskiötos då efter omständigheterna antingen til Profwast-ting eller Biskops-ting. Biskoparna hade då under sig wißa betjenter, som kallades Biskops-Soknare och Biskops Länsmän, hwilka dels skulle ransaka öfwer måhlet, dels och tilse, at den andel uti böterne, hwilken dem andeligom tilkom, skulle riktigt utfalla. Ja man finner, at Biskoparne då hade rättighet, at i Landsorterna tilsättja skickeliga domare. Men fast de andelige fäder då blandade Religion och rättwisan tilsammans, får man dock ej deraf

sluta

sluta, at alt då gick ordenteligen til. Twärtom wisa den tidens handlingar, at nästan ständiga Collisioner just der igenom upkommo: ty Presterne dömde på sitt wis, och de werldslige Herrar dömde uti aldeles lika måhl helt annorlunda. Det war fuller på tapeten i Konung ERICS af Pommern tid, at en allmän Lag skulle antagas; men de andeliga funno ei sin räkning derwid, hwarföre de hindrade, at detta förslag ei want sin fulbordan. De funno wäl intet i den nya Lagen, som war obilligt, men årskilligt som ei war nyttigt för deras Herrawälde; hälst i detta förslag ibland annat inga fria Testamenten woro tillåtne. Drottning MARGARETHA och Konung ERIC woro nödsakade, at smickra de andeliga, emedan de behöfde deras styrcka til Calmare-Unions befästande. Hwarföre Lagen emot deßa Fäders wilja icke kunde winna någon stadfästelse. De kunde likwäl ei hindra, at genom en förordning af år 1439 urbota måhl bleswo dragne ifrån Kyrkans Domstol. Men under Konung CHRISTOPHERS regemente måste änteligen Presterne bequäma sig til Lagens antagande, men sådant skjedde mera pro forma, än af upsåt at rätta sig däreftter; ty man finner, at Presterne länge däreftter dömde efter den så kallade Medel-Lagen (*b*), äfwen som de tilförne hade gjort. Denna så kallade CHRISTOPHERS Lag blef ock i Finland antagen och här publiceradt.

(*a*) Det lärer wara et misstag af Herr Cancellie-Rådet von STJERNMAN, då han i sina anmärkningar wid Biskop PETRI SVARTS Historia, p. 83 påstår, at den BERO GREGERS son, som war Konung ERIC LÅSPES Canceller, har warit en BALK, ty Biskop BALK lefde långt senare. se Herr Biskop RHYZELII Episcoposcop. T. I. p. 333. (*b*). Det är ganska swårt at utstaka, både hwem som stiftat den så kallade Medel-Lagen, såsom ock hwad med den samma egenteligen förstås. Herr Secreteraren HARDORPH har warit af den mening, at Konung MAGNI ERICS sons Lands Lag har blifwit kalladt Medel-Lag i ansende til den nya CHRI-

CHRISTOPHORIANska och de äldre Landskaps Lagarna, samt ärkänner ingen annan imellan de bägge förenämde Lands-Lagar. Han anser äfwen för et wist kännetekn af Medel-Lagen de första orden, som förekomma i Konunga-Balken uti Dahle-Lagen. Men Riks-Historiographen Herr JACOB WILDE, sedan han länge undersökt anledningen och beskaffenheten af Medel-Lagen, stadnar ändteligen i detta beslut: Så förewiter nu saken med Medel-Lagen; och kan Uplands-Lagen icke mindre til sielfwa den omtwistade saken och deß bemedlande, både hwad Kyrkio-Balken och ärfda-Balken widkommer, derföre hållas, än i anseende til tiden, som warit imellan Södermanlands och de förbemälte Landskaps-Lagars förbättring. Men Drottning MARGARETHAS eller Konung ERICS förändring är Medel-Lagen, allenast i ansende til tiden och Konung MAGNUSSES, CHRISTOPHERS och CARL KNUTS sons Lag, hwad ärfda Balken och Repræsentations-rätten angår. Se Wildes Historia om Sweriges Lagar ꝛc. p. 103.

§. 4.

Hwad sielfwa rättegången beträffar, så har åtminstone ifrån den tid, då Finland blef med Sverige förenadt, en lika processl på bägge ställen warit wedertagen och brukelig. Här har således af ålder warit flere Domstolar eller instantier, hwar ibland i synnerhet nämnas Härads-Ting, Lagmans-Ting, samt Räfst- och Rättare-Ting. Wid Härads-Ting, såsom den förste Domstol, uptogos, ransakades och afdömdes nästan alla mähl utan åtskilnad, om man undantager några få högmähl och andre som hörde til priviligierade Domstolar. Uti Häradsrätten nämnes utom Nämden twenne Domare: Härads-Höfdinge och Härads Domare, hwilka bägge wid hwart Ting skulle wara närwarande. Härads-Domare lärer warit den samma, som sedan blef kallad Lagläsare, hwars skyldighet war at fälla dom, huru den brottslige efter Lag skulle anses. Bisittare i denna rätt woro nu 12, nu 16 och kallades Nämnd, samt waldes hälften af käranden och hälften af swaranden, alle sådane män i Häradet, mot hwilka ei något

jäf kunde anföras. Nämndens skyldighet war i äldre tider, at pröfwa samt utsäga, om den anklagade war skyldig eller ei, och följakteligen om han borde straffas eller icke, i anseende til den kundskap de kunde hafwa både om den anklagade personens upförande i allmänhet, som i synnerhet om hans förhållande i anseende til förewarande mähl. Deße Ting höllos gemenligen 3 gånger om året, nämligen om Wintren, om Sommaren och om Hösten. Stämningen skjedde gemenligen genom Budkafla. I äldre tider kunde upskof uti instämda mähl erhållas, icke allenast när jäf anfördes mot Domstolen, och flere skulle inkallas, utan ock när Härads-Höfdingen sielf begärte tid, på det han måtte hafwa tilfälle, at hugsa sig om til nästa ting. Om han ei ännu kunde finna sig uti något wist domslut, så aflade han Ed inför Rätten, at han ingen Lag wiste, som til detta förewarande mähl wore lämpelig; i hwilken händelse saken skiöts under Öfwerdomaren. Som nu undertiden hände, at sielfwe Domaren måste tilstå sin okunnighet, så är ei underligit, om nämnden, som på sin andel hade en nog dryg sysla, ofta war willrådig i sitt omdömme. Men billighet kunde åter få framträda til deßas förswar; ty sedan Nämnden hade aflagt Witulös ed, som innehölt at de på sit samwete ei wiste, om de borde fria eller fälla, så hänskjöts saken under högre Domstol. Ifrån Härads-Tinget kunde saken genom Wad dragas til Lagmans Tinget, der Lagman med sin nämnd uptog och afgjorde den. Lagmannens gjöromähl war i forna dagar långt widsträktare, än nu för tiden; ty derstädes uptogos icke allenast alla civile Lagwadde mähl, utan och alle ditskutne mähl från Härads-Höfdingen och nämnden, då de med ed hade intygat sin okunnighet; allehanda brännmähl, som ei tålte något upskof, äfwen ock alla sådane mähl, som parterna omedelbarligen drogo under denna Domstol. Lagmans-Tinget borde hållas en gång om året i hwart härad. Tredie och Högste domstol par Råfst- och Rättare-Tinget, som i början woro åtskilde. Uti deße mödswade Konungarne antingen i egne personer eller genom sina domhafwande den Högsta domrättigheten, som dem tilkom. Råfst-Tinget (Judicium inquisitorium),

torium), hade at gjöra med Regerings- och Kammar-saker, at undersöka om Länsmännernas upförande och at dömma öfwer högmåhl. Rättare-Ting (Judicium Correctorium) borde bryta skrock och off-soknar, pröfwa och efter omständigheterna rätta Lagmans- och Härads-Rättens domar, samt dömma emellan twistande parter, uti de måhl, som woro skutne från Lagmans- och Härads-Tingen. Men Räfst- och Rättare-Ting utgjorde sedermera en Domstol. Et sådant Ting hölts gemenligen en gång om året: hwilket här i Åbo skiedde i Januario, dagen efter S. HENDRICS fest. Wid rättegångarne härstädes har elses warit brukeligit, at domarne blifwit författade i någon förnäm Mans öfwerwaro, hwilken ock i dom men gemenligen nämnes; men owist är, om Domaren har begärt hans råd, eller denne med sit anseende endast bidragit til billighets och ordnings widmagthållande. Ändteligen tyckes Rättegången hos wåre förfäder warit flere beswärligheter underkastad i anseende til Swenska språket; ty både Lagen war utgifwen på Swenska och alle domar blefwo äfwen på Swenska författade. Deßutom hade städerne sina egna Rätter, hwilka i synnerhet woro twenne, den ena hölts ute på Torgeno, den andra war inne å Rådstuwano, men tiden tillåter ei at widlyftigare härom handla.

§. 5.

Sedan innewånarne i Landet alt mer och mer förökades, och sedan de gamlas härsärder uti en lyckelig stund hade kommit ur smaken, hafwer wäl wåc fosterbygd blifwit mer upodlad, men ock twister om ägande rätten tillika tiltagit. Okunnigheten och torftigheten tyckas ock i äldre tider hafwa wållat, at rättwisan ei altid med den owäldughet blifwit skipad, som samhällets wälfärd och bestånd fordrade. Och i ansende härtil war nödwändigt, at domstolarne skulle sättas i en skiälig dependence af hwarandra, så at de öfre kunde pröfwa de nedre Rätters gjöromåhl och domar. I synnerhet war angelägit, at den högste domstolen skulle wara äfwen så skarpsynt i undersökningar, som rättrådig i dömmander. Räfst- och Rättar-Tingen woro följakteligen de, på hwilka rättwisans skipan de egenteligen ankom.

Men

Men sakerna blefwo snart antingen af parterna sielfwe eller af deras fullmägtige så inwecklade, at en tilförordnad rätt ei mera hant, at som förr, på en eller några dagar afgjöra alla de måhl som til Rättare-Tinget blifwit dragne; hwarföre ständige Rätter måste förordnas. Detta har warit grundordsaken til Kongelige Hofrätternas inrätning uti Riket. Kongliga Swea Hofrätt war den första, som den 16 Februarii 1614 i Stockholm förordnades; men som wårt Kiära Finland war skildt ifrån Swerige genom et haf, som gjorde öfwerfarten ofta omöjelig, altid beswärlig, så kunde wåra förfäder af denna enda Hofrätt ei hafwa all den nytta wid rätwisans erhållande, som de, såsom medlemmar i samma Riks-Kropp, borde wänta; hwarföre de äfwen anhållit, samt äfwen 9 år derefter erhållit, at en Konglig Hofrätt här i Åbo med lika myndighet, som Kongl. Swea Hofrätt i Swerige blef d. 15 Junii 1623 för Finlands innewånare inrättad. Imellan Räfst- och Rättare-Tingen samt Konglige Hofrätten war likwäl mycken åtskilnad. Ty utom det, at Konungen ofta sielf præsiderade uti de förra, så woro deras gjöromål äfwen mera widsträkte och afgjorde alle saker, som nu höra til de höga Riks-Collegier. Men här nödgas jag sluta min kortta afhandling, läggande allenast härtil det, som förekommer i Domare reglorne wid Wäst-Göta-Lagen: Ält Jurdriki skuldi thu eig köpa thertil, at thu skuldi en urättan dom utgiwa ꝛc. Thu skal rätt göra, och rådhås ingin, hwarti a thit lif eller thit Goz, utan Gudh en. Thu dummari hygg at huru skötJurdrikis kjärlek, haat eller gåwor eller Räzl huru skötdet är ånt. Gudh hawir thik domari satt före sitt folk och haf Gudz Räzl i allom thinum domum. Thy at swa sagdi Gudh; dömen eigh, thy at i skulen dömas; Thy at Gudh han skall dömä then ånrti är lönt fore; utan bidjä then walduga domaren, ther dom hawir i Himriki, Jurdriki, och i hälwiti, thet han gifwi allum dumarum swa at döma i Jurdriki, at ther matti ther medh tiänä sik Himriki, Amen.